

3. Tükör által homályosan

A görögök világképe célszerűen kerek, mint amforáik.
Képzeletükben az élet dolgai körbeérnek:
a vázaképen a férfi daliás farka négyezer éve áll,
s a nő arcán ugyanannyi éve ég a *Hű, ez aztán, mint a kő!*
Istenek? Emberek? Nincs köztük különbség, és ezt úgy hívjuk: remény.
De miféle reményt merithetnénk cserepekre tört korunkból?
Színről színre láttam bombaszőnyeggel borított városom ostromát,
és filmen a kis, helyi háborúkat, a sportstadion vértől vörös gyepén
egy százévesnek látszó harmincvalahány éves nőt,
aki abba örült bele... de nem, túl szörnyű, mégsem mondom el...
Néha az ablaküveg tükrében meglátom magam, és azt gondolom: – *Ki ez?*
Ki ez a földhöz szőgezett nyomorék? És akkor az arcomon átdereng az övé,
a nagy ravaszé és még nagyobb baleké, a tengerek és az árbocrúd foglyáé,
aki pellengéren ugyan, de hallja az új-év-új-lehetőség szikláján heverő szirének
énekét.

Halmai Gábor

„AZ INTOLERANCIA TOLERÁLÁSA”

„Nem értek egyet azzal, amit mond, de halálomig védelmezni fogom a jogát, hogy elmondhassa.”
Ki ne ismerné e szavakat, melyekkel Voltaire vélhetően a gyűlölt nézeteket is be kívánta vonni a kifejezés szabadságának védelmi körébe.¹ Hiszen a tolerancia igazában annak eltűrésében áll, amit rossznak tartunk. A hidegháború vége, az ideológiai megosztottság oldódása felcsillantotta a reményt, hogy bolygónk az ideológiai fundamentalizmusok uralma után a tolerancia korszakába lép. Ezt jelezte a gondolatok, vélemények üdvös sokféleségét hirdető posztmodern térhódítása a nyolcvanas években. Évezredünk utolsó évtizedében azonban sajnálatosan egyre több a jele a intoleranciának. Salman Rushdie-t regényének tartalma miatt 1989. február 14-én Irán akkori vallási vezetője, Khomeini ajatollah halálra ítélte, és az író a mai napig is a halál árnyékában kénytelen élni. Az erőszakkal való érvelés világszerte próbára teszi a szabadság barátait is: meddig tolerálják az intoleranciát, mennyi szabadságot adjanak a szabadság ellenségeinek? A szólásszabadság egykori fellegrájaiban, az amerikai campusokon például a kilencvenes években „polgárjogot” nyert az úgynevezett PC – politically correct – mozgalma, amelynek jegyében egyetemi szabályzatok tiltják meghatározott etnikai csoportokkal kapcsolatos vélemények nyilvánítását.

A tolerancia határai

A szólásszabadságért talán világszerte legtöbbet tett testületnek, az Egyesült Államok nagy hatalmú Legfelsőbb Bíróságának előbb-utóbb nyilván szembe kell néznie a kifejezés szabadságának talán legaktuálisabb problémájával a mai Amerikában: a kulturális szeparatizmussal és a gyűlölködő beszéd (hate speech) ezt kísérő jelenségével az egyetemeken. A helyzet bonyolultságát jelzi, hogy az a Bush elnök, aki 1989-ben a Bill of Rights módosítását javasolta a zászlóégetők alkotmányos megbüntetése érdekében, két évvel később a Michigani Egyetem évváró ünnepségén a következőket mondta: „...a gondolkodás és a vélemény szabadsága a legalapvetőbb és mélyen tisztelt jogunk, ma mégis veszélyeztetve van egyes egyetemeken”.²

Miről is van szó valójában? A nyolcvanas évek közepétől az amerikai campusokon megerősödtek azok a mozgalmak, amelyek szószólói az egyenlőség nevében egyfajta pozitív diszkriminációt követelnek a korábban hátrányosan megkülönböztetett hallgatói csoportoknak, és egyben támadják az úgymond fehér faji arroganciát kifejező tananyagokat. E követelések eredményeként felvételi kvótákat irtak elő fekete, ázsiai, hispanik kisebbséghez tartozó diákok számára, sok helyen megszüntették az európai kultúrtörténet oktatását, mondván, hogy az athéni és római kultúra afrikai eredetű.³ A Stanford Egyetem fekete diákok által szerkesztett újságja például a görögökről szóló kurzusról a következőket írta: „*fáradtak vagyunk a szarotoktól*”. 1988-ban az egyetem vezetése eltörölte e Nyugat-Európáról szóló szemesztert.⁴ E történések a közös kultúra etnikai csoportok, vallási szokások szerinti széthullásához vezettek az amerikai egyetemeken, ahol nem PC (politically correct) e szeparatizmussal szemben érvelni.⁵ Ugyanakkor e konfliktusok sok helyen faji nyugtalanságokhoz vezettek. Ezek hatására viszont számos campus belső magatartási szabályokban tiltotta meg hallgatói számára a vallási, etnikai, szexuális gyalázkodó megjegyzéseket.⁶ A már említett Michigani Egyetemen például azt követően került sor a különböző zaklatási formákat felsoroló és az elkövetőket kicsapással fenyegető hallgatói magatartási kódex elfogadására, hogy fekete hallgatóknak egy csoportja „*vadászati idény minden feketére*” szövegű röplapokat talált a campuson. A terjesztést beismerő fehér diákokat el is bocsátották. Az American Civil Liberties Union (ACLU) által képviselt hallgató pert indított az egyetem ellen az alkotmány I. kiegészítésének („*A Kongresszus... nem csorbíthatja a szólás- vagy sajtószabadságot*”) megsértése címén. A U. S. District Court alkotmányellenesnek minősítette a szabályzatot, amit az egyetem ennek nyomán úgy módosított, hogy továbbra is tiltotta a meghatározott személyekkel szembeni gyalázkodást, de kivételt tett az egyetemi foglalkozások idején folytatott vitával.

A közel egy tucat egyetemen elfogadott ilyen és hasonló szabályzatok azóta is heves viták tárgyai. A korlátozásokat helyeslők legtöbbször a Kent Greenawalt 1989-ben megjelent könyvében⁷ kidolgozott tesztre hivatkoznak. Eszerint a kifejezés korlátozásával kapcsolatos szabályozásnak a beszélő szándékát, a címzett fórum érdekét és a beszélő és az áldozat kapcsolatát kell szem előtt tartania. A gyalázkodó szavak (mint például a nigger) büntethetők, ha sérelemkötés szándékával mondták azokat, hiszen hosszan tartó káros hatásokat okozhatnak az áldozatoknál, ugyanakkor alig van – ha egyáltalán van – olyan véleménytartalmuk, amit más módon ki ne lehetne fejezni. A korlátozáspártiak érvelése szerint e védelem tulajdonképpen a társadalmi segítségre szoruló sokáig diszkriminált kisebbségeit illeti meg annak érdekében, hogy a többség általi stigmatizáció ne rombolja szét identitásukat. E cél elérése igazolhatja az olyan

megnyilvánulások szabályozását, amelyek által a társadalom megbélyegző képet alkothat egy kisebbségről. E felfogás képviselői szerint tehát az 1. kiegészítéssel összhangban a campusszabályzatok tilthatják a szemtől szembe tett gyűlölködő megjegyzéseket, amelyek szándékosan sértő célzatúak, hiszen az egyetem fórumának érdeke fűződik a rasszista atmoszféra megakadályozására. Ugyanakkor e magát nem abszolútistának valló álláspont szerint nem lehet korlátozni az egyetemi órákon, a nagyobb nyilvánosság előtt elhangzó megjegyzéseket és a campusújságokban közölt szatirákat, és a szemtől szembe elhangzó gyűlölködő szavak elleni fellépés során mindenkor biztosítani kell a fair eljárást.⁸ E korlátozást támogató nézetek mögött talajdonképpen az az alapállás fedezhető fel, amely szerint az 1. kiegészítés által garantált kifejezés szabadságának feltétele a 14. kiegészítésben szereplő egyenlőség érvényesülése. Ezzel szemben azok, akik a szólásszabadság mellett szállnak síkra az egyetemeken, nem az egyenlőség ellenségei, mindössze úgy gondolják, hogy a kifejezés szabadsága hatékonyabb eszköze a faji egyenlőségért vívott harcnak is.⁹ Azok a polgári libertariánusok tehát, akik a campusszabályzatok ellen felemelik a szavukat, maguk is le akarják küzdeni a rasszizmust az egyetemeken. Ennek érdekében a hate speech bizonyos formáinak – például a célzott egyéni zaklatásnak – korlátozását el is fogadják. Az ACLU által képviselt e felfogás szerint a szólás akkor szabályozható, ha az egy erőszakos vagy jogtalan magatartás lényeges eleme, ami a kifejezés erőssége miatt valószínűleg közvetlen kárt okoz, és amit egy „foglyul ejtett hallgatósághoz” (captive audience) intéznek, amely képtelen elkerülni a fenyegető üzenetet.¹⁰ Ugyanakkor ezen túlmenően a rasszista megnyilvánulások tiltását nem tartják hatékony eszköznek a rasszizmus elleni harcban, sőt e paternalista megoldást kifejezetten károsnak ítélik a kisebbségek társadalmi megítélését illetően. Ehelyett a kifejezés szabadságának fontosságát hangsúlyozzák a társadalomnak az egyenlőségről való meggyőzése szempontjából. Érvelésükben hivatkoznak a Legfelsőbb Bíróságnak a texasi zászlóégetési ügyben mondott szavaira: „A zászló sajátos funkciója megvédésének nem az a módja, hogy megbüntessük azt, aki másként érez ezekről a dolgokról. Sokkal inkább az, hogy meggyőzzük tévedéséről.”¹¹ A Supreme Court álláspontjának találgatásakor említeni szokták azt a döntést is, amelyben a bírák úgy foglaltak állást, hogy tudományos környezetben a kifejezés szabadsága nagyobb védelmet élvez, és az egyetemi campusok a szólásszabadság szempontjából a „public forum”-ok privilegizált státusát élvezik.¹² Azt is számításba szokták venni a találgatás során, hogy a testület 1990-ben felülbírálta elődeik joggyakorlatát a csoportos becsületlésértéssel való viszonyáról.¹³ Mindezek azonban legfeljebb csak sejteni engedik a nagy hatalmú washingtoni bírák majdani verdiktjét a szabadság bástyáinak számító egyetemeken elterjedt jelenségről, amelyet a tiltások kísértésének ellenálló Yale Egyetem elnöke ekképpen jellemezett: „Elszabadult a cenzúra halálos és kiszámíthatatlan gépezete.”¹⁴

A szabadság terjedelme

Ha választ akarunk adni arra a kérdésre, vajon meddig kell tolerálnunk az általunk nem szeretett véleményeket, gondolatokat, előbb felelnünk kell arra az előkérdésre, hogy milyen alapon illet meg bennünket a kifejezés szabadsága. Mert más választ ad a korlátozhatóság kérdésére az, aki úgy gondolja, hogy az igazság kiderítéséhez, sőt esetleg győzedelmeskedéséhez van szükség arra, hogy mindenki szabadon elmondhassa gondolatait, véleményét. Ebben a rendkívül tiszteletreméltó felfogásban a szó-

láshoz való jog bizonyos fokig eszköze egy nemes cél megvalósulásának. Ugyanakkor akik úgy vélik, hogy az ember önkifejezésének lehetősége legelemibb morális jogai közé tartozik, azok szükségképpen másként gondolkodnak e szabadság terjedelméről.

Másképpen fogalmazva, arról a dilemmáról van szó, vajon hogyan lehet igazolni a véleményszabadságot. Valóban úgy áll a helyzet, hogy a gondolat, vélemény társadalmi hasznossága határozza meg védelmének mértékét, vagy pedig a kifejezést értékétől függetlenül megilleti a védelem, és a kétségtelenül szükséges korlátozások igazolását valami másban kell keresnünk? Az erre az alapvető kérdésre adandó válasz attól függ, hogy a kifejezés szabadsága lehetséges két fő igazolási változata közül melyiket valljuk.

Többé-kevésbé egységesnek mondható a véleményszabadsággal foglalkozó jogi, filozófiai irodalom abban, hogy e jognak két fő alátámasztása létezhet. Az egyik a kifejezés szabadságát egyfajta eszköznek tekinti (instrumentális igazolás), amely a társadalom egészének azt az érdekét szolgálja, hogy valamennyi vélemény, gondolat, amely képes hozzájárulni a problémák megoldásához – egyesek szerint az igazság kiderítéséhez – felszínre kerülhessen. Ez nem azt jelenti, hogy kizárólag a társadalmilag úgymond haladó gondolatok volnának igazolhatók, de mindenesetre csak azok, amelyek előreviszik a gondolkodást, akár azáltal is, hogy téves voltuk ösztönzi a helyes felismeréseket. Vagyis eszerint a kifejezés jogának igazolásához nem elegendő az, hogy a véleménynyilvánítás mindenkinek morális joga, hanem szükség van arra is, hogy olyasmint juttasson kifejezésre, ami valamilyen módon hozzájárul „a dolgok előbbreviteléhez”. Ebből már adódik a másik igazolás lényege: a kifejezéshez fűződő individuális jog. Eszerint a véleménynyilvánításhoz való jogot nemcsak következményei támasztják alá, hanem az a mindenkit megillető morális jog, hogy azt mondja, amit akar. E felfogás szerint az emberi szabadságok, köztük a kifejezés szabadságának alapja az autonómia.¹⁵ Ezt az autonómiát végső értéként kezelő kanti morálfilozófián alapuló megközelítést szokás konstitutív igazolásnak nevezni.¹⁶ Baker kitűnő monográfiájában „szabadságmodellnek” („*liberty model*”) nevezi a kifejezés szabadságának ezt a megközelítését, amely – ellentétben a „*marketplace of ideas*” elmélettel – nem a közjó érdekeit szolgáló vélemények piacát védi, hanem inkább az individuális szabadság körét a kormányzat mindenféle beavatkozásával szemben.¹⁷ A szabadságot középpontba állító felfogások képviselői szerint nincs több ok a nem politikai tartalmú kifejezések korlátozására sem, hiszen mind a politikai, mind az egyéb szólás azonos értéket képvisel. A lényeg mindkét esetben az egyéni szabadság tiszteletben tartása. Akik ebből a megközelítésből vezetik le a kifejezés szabadságát, azok tagadják az államnak azt a jogát, hogy távol tarthasson az emberektől bármiféle véleményt, mondván, ők nem tudják megítélni azok társadalmi hasznosságát. Az állam semlegességi kötelezettsége ugyanis azt is jelenti, hogy tisztelnie kell mind a megnyilatkozó, mind a megnyilatkozást befogadó polgár autonómiáját. E felfogás ellenzőinek egyik kedvelt érve, hogy az állam akkor sem tartja tiszteletben az egyén autonómiáját, amikor beleegyezése ellenére bukkósik viselésére kötelezi őt, akkor miért ne tilthatná például rasszista viccek mesélését.¹⁸ Csakhogy miként nem kell evidenciaként elfogadnunk, hogy az állam akarunk ellenére is jogosult védelmezni testi épségünket, akként egy kijelentés társadalmilag értéktelen, sőt megbotránkozató jellege önmagában még nem elégséges az állami tiltás igazolására.

Felmerül persze a kérdés, vajon nem lehetséges-e a kétféle igazolást egyidejűleg elfogadni. Látszólag ilyen a szólásszabadság XIX. századi klasszikusának, John Stuart

Millnek a megközelítése. Mill ugyanis A SZABADSÁGRÓL-ban egyfelől kidolgozta a „*vélemények piaca*” felfogást, amely szerint a gondolatok szabad áramlása a legbiztosabb módja az igazság felszínre kerülésének, ugyanakkor ő volt az, aki úgy vélte: az állam kizárólag mások sérelmének megakadályozására korlátozhatja az egyén szabadságát, „*az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre*”. Ez a felfogás egyértelműen az egyén individuális jogából indul ki szabadsága megalapozásakor, még akkor is, ha egyidejűleg fontosnak tartja a kifejezés szabadságának érvényesülését a társadalom egészének érdekében is. Ugyanígy Brandeis bírónak a Supreme Court úgynevezett Whitney-döntéshez fűzött különvéleménye, melyet feltehetően a megtevesztő használat miatt általában a kétféle igazolás együttes alkalmazása példajaként említnek, nálójában konstitutív megalapozását adja a szólásszabadságnak. Brandeis ugyanis úgy érvel, hogy az állam végső célja lehetővé tenni az egyén számára képességei kibontakoztatását, és ennyiben nevezi a szabad szótást egyidejűleg célnak és eszköznek (end and mean).¹⁹ Csakhogy mint látható, a kifejezés szabadságának eszközjellege ebben az értelemben nem az igazság feltárásához, hanem a személyiség kibontakoztatásához képest értendő, ez pedig individualista megközelítés. Vagyis azokkal szemben, akik szerint az instrumentális és a konstitutív igazolás nem egymást kizáró, hanem egymás mellett is alkalmazható, magam úgy gondolom, hogy a kifejezés szabadságának megalapozásához valaki vagy az egyik vagy a másik igazolásból indulhat csak ki.²⁰ Ettől független kérdés, hogy mindkét kiindulópontot választók szükségképpen tekintettel vannak a másik igazolás szempontjaira. Ez az elvileg szélesebb kifejezési szabadságot biztosító konstitutív megalapozás esetében úgyszólván magától értetődő, de az instrumentális igazolás képviselői sem vonják kétségbe a kifejezés szabadságának alanyi jogi jellegét.

Az instrumentális igazolás egyik klasszikus megfogalmazásaként szokták számon tartani Madisonnak azokat a szavait, amely szerint a kifejezés szabadsága elengedhetetlen ahhoz, hogy a népet tegyük a kormány uralkodójává, ne pedig fordítva. De a klasszikusok közé számít Holmes bírónak az Abrams-ítéllethez fűzött különvéleménye is, arról, hogy a politika az igazság feltárására és a hibák elkerülésére szolgál. Holmes érvelése szerint, ha a vita szabad és mentes a korlátozásoktól, akkor a politika jobban képes szolgálni a társadalom érdekeit. Ennek a milli „*vélemények piaca*” felfogásban gyökerező megközelítésnek számos változata kísérte végig a Supreme Court joggyakorlatát a „*competition of ideas*” megfogalmazástól Brennan bíró híres „*robust debate*” formulájáig a Sullivan-döntésben.²¹ Ugyancsak az instrumentális érvek sorába tartozik az, mely szerint kisebb a valószínűsége a kormányzat korrumpálódásának, ha hiányzik a hatalma a bírálók megbüntetéséhez. Az instrumentális érvelés egyik mai képviselője Owen Fiss az 1. kiegészítés értelmezésekor abból indul ki, hogy az a közösséget érintő kérdésekben kívánta biztosítani a lehető legszélesebb vitát.²² Kritikusai szerint ezzel tulajdonképpen Fiss összekeveri az elv hatását magával az elvvel.²³

Mindezen érvelésekből kitűnik, hogy az instrumentális igazolás a politikai kérdésekben való véleményalkotás szabadságát állítja a középpontba. E felfogás egyes szélsőséges képviselői egyenesen odáig mennek el, hogy a kifejezés szabadságát kizárólag a politikai tartalmú megnyilvánulásokra korlátozzák, kategorikusan tagadják annak kiterjeszthetőségét a művészetekre és a tudományra is.²⁴ Mások meglehetősen nehezen védhető érvekkel próbálják a politikán kívüli kifejezéseket a politikához kötni, annak érdekében, hogy azok védelmét legitimálják. Ilyennek mondható az az érvelés,

mely szerint a pornográfia cenzúrája megfosztja az embereket olyan információktól, amelyek szükségesek ahhoz, hogy választójogukkal megfelelően tudjanak élni.²⁵

Az alacsony társadalmi értékűnek ítélt kifejezések közül talán a pornográfia igazolható legnehezebben instrumentális úton. Bár egyesek – még feminista körökből is – érvelnek a pornográfia pozitív értékei mellett is.²⁶ Általában elmondható, hogy az instrumentális igazolás lehetőségei szélesebbek, mint azt akár támogatói, akár ellenzői közül sokan gondolják. Így például kétségesnek tartom, hogy az állammal szembeni vagy a faji gyűlöletet sugárzó kijelentések ne volnának instrumentálisan igazolhatók. Vegyük példaként a nemzeti lobogó elégetését.²⁷ Az ilyen megbotránkozást kiváltó tettek is eredményezhetik bizonyos társadalmi problémák, elégedetlenségek felszínre kerülését, és ezáltal akár hozzájárulhatnak megoldásukhoz is. Ugyanez lehet a helyzet a felháborító, undorító, fagyűlölő tartamú kijelentésekkel és magatartásokkal is.²⁸ Ezek is segíthetik a támadottakkal kapcsolatos társadalmi méretű szolidaritásérzés kialakulását. Tehát úgy tűnik, hogy az egyébként értéktelen, megvetett kifejezések tolerálása is igazolható instrumentálisan. (Természetesen ez nem vonatkozik azokra az idegengyűlölő megnyilvánulásokra, amelyek közvetve vagy közvetlenül erőszakra bújtanak fel.)

Önmagában az a tény, hogy egyesek instrumentális érvelés alapján gondolják igazolni a campusokon elterjedt „politikailag inkorrekt” kifejezések korlátozását, még nem jelenti azt, hogy ugyancsak instrumentális eszközökkel ne lenne levezethető ezek védelme. Hiszen például meggyőzőnek tűnik az ACLU érvelése, miszerint a faji, nemi és egyéb diszkrimináció, általában az egyenlőtlenség ellen hatékonyabban lehet felvenni a harcot a kifejezés szabadságának fegyverével.

A kifejezés szabadságának konstitutív igazolása

Ugyanakkor bármennyire kitágítjuk is az instrumentális igazolás kereteit, nemcsak a már említett pornográfia, de a legtöbb politikailag neutrális kifejezés sem védhető általa. A közügyek szféráján túl tehát az instrumentális igazolás alkalmatlan a kifejezés szabadságának méltó védelmére. Az a felfogás, amely a gondolatok, vélemények terjeszthetőségét alapvetően a politikai akaratképzésben betöltött – egyébként rendkívül fontos – szerepüktől teszi függővé, az alkotmányosság fő funkciójának nem az egyéni jogok védelmét, hanem sokkal inkább a többség akaratának érvényesítését tekinti. Ami azonban nem jelenti egyszersmind azt, hogy az ellentétes felfogást vallók szükségképpen liberálisok. Máskülönből mivel lenne magyarázható az a paradoxon, hogy a Supreme Court utóbbi években kialakult konzervatív többsége több ízben is az egyéni jogokat messzemenően védő döntést hozott. Dworkin azt a magyarázatot találta, hogy emögött a kisebbségi liberálisoknak és a velük együtt szavazó „középnek” az a jogfilozófiai meggyőződése ismerhető fel, amely az alkotmányt nem egyszerűen szabályok összességének, hanem elvek rendszerének fogja fel.²⁹ Ha pedig egy alátámasztás – miként az instrumentális – nem képes átfogni az adott alapjog minden védelemre érdemes vonatkozását, akkor annak kiindulópontja hibás, tehát bármilyen sok kifejezés talál is oltalmat általa, el kell vetni, és másikat kell keresni.

Miután elvetettük az instrumentális megoldást mint valamennyi védelemre méltó kifejezés igazolására alkalmasat, nézzük meg, mennyivel alkalmasabb ugyanerre a konstitutív megalapozás, amely tehát abból indul ki, hogy a kifejezés szabadsága az

egyén önkifejezéshez való jogát jelenti. Ennek az igazolásnak a választása azonban nem jelenti egyszersem azt, hogy ennek alapján a kifejezésnek semmiféle korlátozása ne lenne igazolható.

A konstitutív igazolás egyik klasszikus, egyszersem legszélsőségesebb megfogalmazása a Supreme Court egy 1972-ből származó ítéletének indoklásában olvasható. Eszerint „a kormányzatnak nem áll hatalmában a kifejezés korlátozása annak mondanivalója, gondolatai, tárgya és tartalma alapján”.³⁰ Ez az értelmezés úgyszólván abszolút korlátlan jogként kezeli a kifejezés szabadságát.

Ugyanakkor maguk az amerikai legfelsőbb bírósági bírák sem ezt megelőzően, sem azóta nem tekintették a véleményszabadságot teljes mértékben korlátozhatatlannak.

Ennél kevesebbet jelent az a megállapítás, miszerint a kifejezés semmilyen korlátozása nem alapulhat a továbbított üzenet pusztán tartalmi vizsgálatán.³¹ A negatív szabadság elve alapján korlátozható a kifejezés, ha az mások morális jogainak erősebb sérelmét eredményezi, vagy legalábbis alapos ok van annak feltételezésére, hogy ilyen következményre vezet. Ha tehát a szolás nagyobb potenciális hátrányokat okozhat másoknak, mint amekkora sérelmet jelent az elhallgattatás, akkor igazolható a korlátozás. Ugyanakkor a konstitutív igazolás alapján nem létezhet olyan kijelentés, amely időtől, helytől és a körülményektől függetlenül mindig korlátozható lenne. Nyilvánvaló, hogy másképpen ítélendő meg ugyanaz az erőszakra uszító kijelentés, ha az egy pacifista társaságban, illetve ha egy felzaklatott tömeg előtt hangzik el. Ha úgy találjuk, hogy az utóbbi esetben a kifejezés olyan egyértelmű és közvetlen veszélyt jelentett másokra nézve, hogy az indokolttá teszi a tiltást, akkor a körülményekre tekintettel korlátoztunk egy bizonyos tartalmú megnyilatkozást. Vagyis a korlátozás nem kizárólag a tartalomnak szól, hiszen ha így lenne, akkor ugyanazokat a szavakat tiltanunk kellene, bárhol hangozzanak is el. Márpedig aligha kétséges, hogy a pacifista körben elhangzó uszítást nem indokolt korlátozni. Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy a felbőszült tömeg előtt elhangzó kijelentések korlátozásának egyedüli oka a körülményekben keresendő, hiszen ugyanazon tömeg előtt nem mindenféle tartalmú közlés tilos.³² Például a lecsillapítást szolgáló szavak bizonyosan nem. Az eltérő szabályozást indokló különböző körülmények megnyilvánulhatnak az országok eltérő történelmi, demokratikus hagyományaiban is. Nyilvánvaló, hogy „kevesebb is elég” az „eredményes” uszításhoz egy diktatúrából éppen kilábaló országban, mint egy több száz éves társadalmi békét megélt demokráciában.³³ (Egy diktatúra azért nem képezheti összehasonlítást alapját, mert ott eleve nem létezik véleményszabadság.) Vagyis az erőszakra történő felhívás megengedhetőségének határaitra vonatkozóan nem írható fel általános recept. Azt minden demokráciának – tradícióit is figyelembe véve – magának kell kialakítania és jogállami intézményei útján garantálnia.

Miközben a tartalom önmagában sohasem szolgálhat a korlátozás alapjául, a körülmények a tartalomtól függetlenül is indokolhatnak tiltást. Ha például valaki éppenséggel pacifista nézeteket juttat kifejezésre, de ezt éjnek évadján teszi hangszórón keresztül, felébresztve embertársait, akkor beléfojtható a szó, bármilyen jó szándékú célok vezérlik is. Ugyanigy ok lehet a korlátozásra, ha valaki mondanóját úgy közvetíti hallgatóságának, hogy közülük azok, akik arra bármilyen okból nem kíváncsiak, nem tudnak „menekülni”.³⁴

Hasonló a helyzet a pornográfiával vagy az erőszak ábrázolásával is. Itt is a „körülmenyes tartalommal” lehet csak igazolni a korlátozást. Ha ugyanis a kifejezés szabadságának igazolásakor abból indulunk ki, hogy mindenkinek jogában áll saját szemé-

lyiségének kibontakoztatása, illetve a társadalom akaratképzési folyamatában való részvétel, akkor nem zárhatjuk ki e jogból azokat, akik ezt pornográfia vagy erőszak ábrázolása útján képzelik el. A közelmúltban az Egyesült Államokban szövetségi szinten és több tagállamában is törvényjavaslatok készültek, melyek lehetővé tennék egy szexuális támadás áldozata számára, hogy beperelje annak a pornográf filmnek a készítőjét, amelynek hatására a tettes cselekedhetett. Azt gondolom, hogy az efféle korlátozásokkal rendkívül óvatosan kell bánni. Nem elegendő általánosságban bizonyítani az okozati összefüggést a pornográfia és az erőszakos nemi bűncselekmények között. Ennek a kapcsolatnak az adott esetben is kétséget kizáróan igazolhatónak kell lennie a bíróság előtt.

A kifejezés konstitutív igazolása esetén is két nagy csoportja lehetséges a korlátozások indoklásának, attól függően, hogy a káros következmények hol jelentkeznek. Az egyik arra vezethető vissza, hogy a sérelem a közösség egészét fenyegeti. Ilyen például az, ha a kifejezések veszélyeztetik a társadalmi békét, erőszakot eredményezhetnek. A korlátozásoknak ebbe a csoportjába nemcsak olyan megnyilvánulások tartozhatnak, amelyek közvetlenül erőszakra hívnak fel, hanem amelyek bizonyíthatóan káros hatásúak például a gyerekek erkölcsi fejlődésére. Hangsúlyozom: a káros hatásnak bizonyíthatónak kell lennie, például egy erőszakot bemutató film esetében.

A korlátozások másik indoka, ha a kifejezés meghatározott személy számára okoz sérelmet. Ez a sérelem is lehet erőszak vagy annak veszélye. Ez a helyzet akkor, ha valakit tettelegességgel fenyegetnek vagy szexuálisan zaklatnak. Ezekben az esetekben tulajdonképpen a fizikai erőszakhoz vezető előkészületi lépésről van szó. Ugyanakkor az egyéni sérelmen alapuló korlátozások zömét az egyén becsületének, jó hírnevének, személyiségi jogainak védelme indokolja. A korlátozás igazolásához ebben az esetben is el kell végezni annak vizsgálatát, vajon mi okoz nagyobb morális hátrányt, az egyéni becsület csorbulása vagy a kifejezés elhallgatása.

*

Mindenesetre amíg egy gondolat vagy vélemény – legyen az bármilyen megvetendő tartalmú is – korlátozását nem tudjuk mások morális jogának erősebb sérelmével vagy erőszak reális veszélyével igazolni, illetve amíg a közönség nincs kényszerítve a kifejezés meghallgatására, addig azt el kell viselnünk. Mert az intolerancia – John Stuart Mill bölcs intelme szerint – „az uralkodó érzelmek és vélemények” zsarnokságával fenyeget.

Jegyzetek

1. A vélelmézést nemcsak Voltaire valódi szándékainak nem ismerete indokolja, hanem az is, hogy jóllehet a kutatók körében egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a megfogalmazás Voltaire-től származik, ugyanakkor – Ludassy Mária szíves közlése szerint – kétszáz éve nem sikerül megtalálni annak forrását. Ez magyarázza, hogy többféle változata ismert a

mondásnak. Leggyakrabban az általam használt változattal lehet találkozni, de pl. Orwell egy erősebb megfogalmazást idéz: „*Megvetem, amit mond...*” George Orwell: A SAJTÓ SZABADSÁGÁRÓL. *Magyar Lettre Internationale*, 1991/1. 3. o.

2. Idézi C. Vann Woodward: FREEDOM & THE

UNIVERSITIES, *The New York Review of Books*, 1991. július 18. 32. o.

3. Ennek az új fekete elméletnek a megalapozója Martin Bernalt FEKETE ATHENA: A KLASSZIKUS CIVILIZÁCIÓ AFROÁZSIAI GYÖKEREI című könyve.

4. Az új stanfordi tananyagot az 1992-ben Nobel-békedíjjal kitüntetett Rogiberta Menchu EGY INDIAI NŐ GUATEMALÁBAN című tanulmánya világítja meg.

5. Az 1992 végén elhunyt Allan Bloom egyenesen azzal vádolta az amerikai egyetemeket, hogy elárulták a nyugati magaskultúra hagyományát. Lásd Tamás Gáspár Miklós: ESZI A FENE AMERIKÁT! ALLAN BLOOM HALÁLÁRA. *Magyar Narancs*, 1992. november 12.

6. Az első komolyabb incidensre a Citadella akadémián került sor 1986 októberében, mikor is öt lepelbe öltözött, maszkírozott fehér diák trágár kifejezések kíséretében felébresztett egy, a szobájában alvó fekete hallgatót, majd egy újságokból készített alkalmi kereszt hátrahagyásával távoztak. A fekete diák az eset jelentése miatti zaklatások hatására elhagyta az akadémiát, az öt fehér hallgatót egy, a maszkviselőt tiltó állami klánellenes jogszabály alapján elmarasztalták. Az intézmény vezetése azonban nem tartotta szükségesnek szabályzatban külön szankcionálni a faji eredetű sértéseket. A Dartmouth College-ban 1988 elején az egyetemi újság rendszeresen kritikus beszámolókat közölt az egyik fekete professzor kurzusairól. Az írásokat fekete diákok faji indítékúaknak minősítették, és az egyetem elnöke is „az intellektuális környezet megmérgezését” vetette a konzervatív lap szemére. A szerkesztők viszont cenzúrával és pozitív diszkriminációval vádolták és Hitlerhez hasonlították a zsidó származású elnököt. Az egyetem vezető testülete elítélte ugyan a lap magatartását, de magát nem érezte feljogosítva szankciók alkalmazására és az efféle viselkedés szabályzatban való tiltására. A kaliforniai Berkeley-n a diákszövetség egyik tagja részegen trágárságokat és faji sértéseket kiabált fekete hallgatóknak; a campus rádiója rap zenét kérő fekete diákoknak „Go back to Oakland!” felszólítással válaszolt; egy homoszexuális csoport telefonos üzenetrögzítőjére pedig a következő szöveget mondták: „You should be taken out and gassed, like Hitler did with the Jews!” Az egyetem vezetése elrendelte a konkrét sze-

mélyhez intézett, az erőszakra felbujtó kijelentések tilalmát („those personally abusive epithets which, when directly addressed to any ordinary person, are likely to provoke a violent reaction whether or not they actually do so”) A szabályzat büntetésként elbocsátást helyezett kilátásba. A Stanford Egyetem a Beethoven származása ügyében kirobbant viták nyomán kibocsátott magatartási kódexe megtiltotta olyan sértő vagy lealacsonyító kifejezések használatát, amelyek közvetlenül egy meghatározott személyhez szóltak, és amelyek faji vagy nemi gyűlöletet vagy megvetést tartalmaznak. Lásd STANFORD UNIVERSITY FUNDAMENTAL STANDARD INTERPRETATION: FREE EXPRESSION AND DISCRIMINATORY HARASSMENT. 1990. június. 160–161. o. Idézi Thomas C. Grey: DISCRIMINATORY HARASSMENT AND FREE SPEECH. 14 Harvard J. L. & Pub Pol 1991. 157. o. A Jogi Kar oktatóinak és hallgatóinak véleménye megoszlott abban a kérdésben, vajon a szabályzat nem sérti-e az 1. kiegészítést.

7. Lásd Kent Greenawalt: SPEECH, CRIME, AND USES OF LANGUAGE. Oxford University Press, New York/Oxford, 1989.

8. Lásd ezt a felfogást Richard Delgado: CAMPUS ANTIRASISM RULES: CONSTITUTIONAL NARRATIVES IN COLLISION. IN: STRIKING A BALANCE: HATE SPEECH, FREEDOM OF EXPRESSION AND NON-DISCRIMINATION. Article 19, International Centre Against Censorship, Human Rights Centre, University of Essex, 1992.

9. Az amerikai jogfilozófiai gondolkodásban Dworkinnak az etikai individualizmuson alapuló liberalizmusfelfogása igyekszik leginkább összeegyeztetni a felvilágosodás három fő eszményét, a szabadságot, az egyenlőséget és a közösséget. Dworkin liberális egyenlőségértelmezése – mely a források egyenlőségén nyugszik – kiterjed arra is, hogy mit kíván az egyenlőség a társadalmi és az erkölcsi környezettől. Szerinte a környezetet a vélemények és izlések szabad kifejezésének kell alakítania, mégpedig attól függetlenül, hogy mennyire visszatartó vagy kifogásolható ezek némelyike akár a többség, akár néhány kisebb csoport számára. Dworkin ezt a felfogását a WHAT IS EQUALITY címmel a *Philosophy and Public Affairs* 1981. tavaszi-nyári számaiban publikált tanulmányaiban fejtegette ki részletesen. Rövid összefoglalását lásd Ronald Dworkin: SZABAD-

SÁG, EGYENLŐSÉG, KOZOSSÉG. 2000, 1993. március.

10. Az ACLU álláspontjának ismertetését lásd Nadine Strossen: *BALANCING THE RIGHTS TO FREEDOM OF EXPRESSION AND EQUALITY: A CIVIL LIBERTIES APPROACH TO HATE SPEECH ON CAMPUS*. In: *STRIKING A BALANCE: HATE SPEECH, FREEDOM OF EXPRESSION AND NON-DISCRIMINATION*. Article 19, International Centre Against Censorship, Human Rights Centre, University of Essex, 1992.

11. *TEXAS v. JOHNSON*. 491 U. S. 397, 419/1989.

12. *CORNELIUS v. NAACP Legal Defence and Educ. Fund.*, 473 U. S. 788, 803/1985.

13. *A BEAUHARNAIS v. ILLINOIS*. 343 U. S. 250/1952. ügyben a bíróság még fenntartott egy csoportos becsületsértést szabályozó rendeletet. Ezzel ellentétben tartalmú a *MILKOVICH v. LORAIN JOURNAL Co.*, 492 U. S. 110. S.Ct 2695/1990. döntés.

14. Az I. kiegészítés szaktekintélyének számító Benno C. Schmidt Jr. egy 1991. március 20-i New York-i előadásának szövegét közölte a *Wall Street Journal* 1991. május 6-i száma. A Yale egyénként már a hatvanas években is élen járt a maximális egyetemi szólás-szabadság érvényesítése terén, midőn elfogadták a „felszabadult szabadság” politikáját hirdető belső szabályzatot, ami „az elgondolhatatlan elgondolásának, a kimondhatatlan megvitatásának és a megkérdőjelezhetetlen megkérdőjelezésének” elvét vallotta. Idézi Woodward, 37. o.

15. Vö. Charles Fried: *THE NEW FIRST AMENDMENT JURISPRUDENCE: A THREAT TO LIBERTY*. *The University of Chicago Law Review*, Volume 59 Number 1 Winter 1992. 233. o.

16. E felfogás kidolgozásának egyik úttörője a Harvard Egyetem filozófiaprofesszora, Thomas Scanlon.

17. C. Edwin Baker: *HUMAN LIBERTY AND FREEDOM OF SPEECH*. Oxford University Press, 1989. Lásd különösen a könyv 3. fejezetét.

18. Lásd ezt az érvelést George Fletcher: *RESPECTING THE FLAG*. New York, 1991. Kézirat, 29. i. In: a szerző *LOYALTY* című tervezett kötetében.

19. „*Those who won our independence believed that the final end of the state was to make men free to develop their faculties... valued liberty both as an end and as a means.*” *WHITNEY v. CALIFORNIA*. 274 U. S. 357, 375/1927.

20. Dworkin éppen Mill és Brandeis példáján

látja igazoltnak a kétféle igazolás együttes alkalmazhatóságát. Vö. Ronald Dworkin (1992): *THE COMMING BATTLES OVER FREE SPEECH*. *The New York Review of Books*, 1992. június 11. 57. o.

21. „*A kérdés megítélésében abból kell kiindulni, hogy ebben az országban mély nemzeti elkötelezettség fűződik ahhoz, hogy közügyekben a vitának szabadnak, elevennek és nyitottnak kell lennie.*” *NEW YORK TIMES v. SULLIVAN*. 376 U. S. 254. Az ügy elindítója az az egész oldalas hirdetés volt, amit a *New York Times*, a világ egyik legnagyobb példányszámú napilapja közölt 1960 márciusában *GONDOLJATOK RÁJUK, AKIK HALLATJÁK HANGJUKAT!* címmel. A felhívást közreadó, a feketék jogaiért harcoló szervezet a szövegben emlékeztetett arra az erőszakmentes tüntetésre, amelyet Délen kezdeményeztek fekete diákok ezrei az alkotmány által szavatolt „*emberi méltóságot nyújtó élet jogáért*”. A szöveg szól arról a „*példáilan terrorhullámról*”, amellyel a rendőrség a békés megmozdulásokra reagált. L. B. Sullivan, Montgomery városának nyugalmazott rendőrbiztosa a szöveg rágalmozó állításai által elszenvedett kára miatt Alabama államban magánjogi pert indított a lapkiadó vállalat és a hirdetés feladó polgárjogi aktivisták ellen. Jóllehet a bírósági eljárás során bebizonyosodott, hogy a hirdetés egyes állításai nem feleltek meg a valóságnak, a Legfelsőbb Bíróság a közügyek vitathatóságának biztosított elsőbbséget.

22. Lásd Owen M. Fiss: *STAT ACTIVISM AND STATE CENSORSHIP*. *Yale Law Journal*, 2087. 1991. 2101. o.

23. Vö. Fried, 226. o.

24. Ezt az álláspontot képviselte hosszú ideig Robert Bork, aki nemcsak a tudományos és irodalmi kifejezési formákat zárta ki az I. kiegészítés köréből, de a politikai tartalmúak közül is azokat, amelyek a kormány megdöntését vagy jogsértéseket támogatják. Lásd Robert Bork: *NEUTRAL PRINCIPLES AND SOME FIRST AMENDMENT PROBLEMS*. *Indiana Law Journal*, Vol. 47. 1971. 29–30. o. Később Bork enyhített álláspontját a tudományos és erkölcsi tárgyú viták védelmét illetően, a művészetekkel kapcsolatban azonban fenntartotta azt a véleményét, miszerint mindaddig, amíg „*nem szolgálják közvetlenül a demokratikus folyamatot, addig tárgyai lehetnek a korlátozásoknak*”. Lásd a Michigani Egyetemen 1978-ban *THE INDIVIDUAL, THE STATE, AND THE FIRST*

AMENDMENT címmel tarott publikálatlan beszédét. Idézi: Baker, 293. o. Végül a nyolcvanas évek végén a Legfelsőbb Bíróság tagjává történt jelölése kapcsán a szenátusi meghallgatáson Bork ügy nyilatkozott, hogy már feladta a kifejezés szabadságát a szűk politikai szólásra korlátozó nézetét.

25. Lásd Alexander Meiklejohn: THE FIRST AMENDMENT IS AN ABSOLUTE. *Supreme Court Review*, 1961. 245. o.

26. Lásd Duggan, Hunter and Vance: FALSE PROMISES: FEMINIST ANTIPORNOGRAPHY LEGISLATION IN THE U. S. In: WOMEN AGAINST CENSORSHIP 130. V. Burstyn ed. 1985; Strossen: THE CONVERGENCE OF FEMINIST AND CIVIL LIBERTIES PRINCIPLES IN THE PORNOGRAPHY DEBATE. 62 *New York U. Law Rev.* 201. 1987. Idézi: Baker, 288. o. Maga Baker is úgy foglal állást, hogy a pornográfia hozzájárulhat a kultúra épüléséhez.

27. Fletcher érvelése szerint a zászlóégetés formájában kifejezett véleménynyilvánítás nem szolgálhatta az igazság kiderítését. Lásd Fletcher, 23. o. A Supreme Court 1989-ben és 1990-ben hozott ítéleteiben a zászlóégetést a szabad kifejezés joga által védettnek minősítette. Vö. TEXAS V. GREGORY LEE JOHNSON. 491 U. S. 397/1989; UNITED STATES V. EICHMANN. 496 U. S. 310/1990.

28. Dworkin úgy véli, hogy például azzal a rendelettel szemben, amely büntetni rendelte a faji gyűlölet olyan megnyilvánulását, mint egy kereszt elégetése, az instrumentális érvelés nem nyújt védelmet. Lásd Dworkin (1992), 58. o. A Minnesota állambeli St. Paul város egy rendelete speciális bűncselekménynek nyilvánította olyan szimbólumok használatát, amelyek „haragot, riadalmat vagy nehezítést” (*anger, alarm or resentment*) idézhetnek elő másokban fajuk, vallásuk, nemük alapján. A konkrét ügyben a vádlott a Ku-Klux-Klan szimbólumára emlékeztető módon meggyújtott egy keresztet egy fekete család kertjében. A szövetségi legfelsőbb bírói fórum 1992 júniusában az 1. alkotmánykiegészítéssel ellentétesnek

mondta ki a rendeletet. R. A. V., PETITIONER V. CITY OF ST. PAUL, MINNESOTA. *The U. S. Law Week*, 1992. június 23. 4667–4682. o.

29. A két megmaradt liberálist, Harry Blackmunt és John Paul Stevenst a „középre” sorolt Sandra Day O’Connor, Anthony Kennedy és David Souter támogatta több ügyben is. Lásd Ronald Dworkin (1992a): THE CENTER HOLDS! *New York Review of Books*, 1992. augusztus 13. Magyarul: A MEGÓRZOTT KÖZÉP. *Hiány*, 1992. október.

30. „*Teh government has no power to restrict expression because of its messages, its ideas, its subject matter, or its content.*” POLICE DEPARTMENT V. MOSLEY. 408 U. S. 92, 95/1972.

31. Lásd hasonlóan Dworkin (1992), 58. o.; Kis János (1992a): AZ ÁLLAM SEMLEGESSÉGE. *Politikatudományi Szemle*, 1992. 2. szám. 16. o.

32. Kis János érvelése szerint ebben az esetben csupán a szólás körülményei szabályozzák, a tiltás a tartalmat nem érinti. Lásd Kis János (1992): AZ ABORTUSZRÓL. ÉRVEK ÉS ELLENÉRVEK. Cserépfalvi, 1992. 39. o.

33. Simon Wiesenthal visszaemlékezéseinek következő részlete alapján úgy tűnik, a szerző kétségbe vonja az ilyen különbségek jelentőségét: „*Amikor egyszer Robert Doyle republikánus szenátor és felesége, Elizabeth Bécsbe látogatott, egész sor Amerikában kiadott újnáci folyóiratot mutattam nekik, amelyek az alkotmány első kiegészítő cikkelyével visszaélve terjesztik a faji és egyéb gyűlöletet. Mindketten mélyszélesen megdöbbentek, de egyszerűen megnyugtattak, hogy az amerikai demokrácia és az amerikai nép szabadságvágya úgysem engedi érvényesülni a régi vagy új náciizmust. Ebben magam is bízom; ámde nem árt tudni, hogy a húszas években hasonlóan érveltek a német politikusok is, ha arról faggatták őket, milyen esélyei lehetnek az Adolf Hitler nevű egyén köré tömörült maroknyi huligánnak.*” Lásd S. Wiesenthal: AZ IGAZSÁG MALMAI. Budapest, 1991. 500. o.

34. Egy teherautóra szerelt hangszóró által „foglalul ejtett hallgatóság” volt a korlátozást indokoló körülmény a KOVÁCS V. COOPER, 336 U. S. 77/1949. ügyben.